

Ю. О. Колбасін,
аспірант, Дніпропетровський державний аграрний університет

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ФІНАНСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті з'ясовано сутність фінансів сільськогосподарських підприємств як системи грошових відносин. Сформульовано принципи та функції фінансів сільськогосподарських підприємств.

The paper clarified the nature of finance farm as a system of monetary relations. Formulated principles and functions of finance agricultural enterprises.

ВСТУП

У різні часи й епохи на продукцію сільського господарства був стійкий попит. В Україні аграрний сектор є однією з основних галузей економіки. Тому сільськогосподарське підприємництво з моменту проголошення української державності привертає до себе увагу вітчизняних економістів. Це зумовлено низкою причин. По-перше, у нашій країні дуже високий рівень сільськогосподарського освоєння земель — 72,2% від усїєї суші. Причому частка ріллі серед усіх сільськогосподарських земель України є майже незмінною. На сьогодні вона становить близько 78%, що дає змогу дійти висновку про аграрну спрямованість вітчизняної економіки. По-друге, Президент України неодноразово підкреслював важливість сільського господарства для економіки держави, насамперед, зернового господарства, льонарства, вирощування олійних культур та цукрових буряків. По-третє, на сьогодні все очевиднішим стає конкурентоспроможність продукції сільського господарства як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, однак цей потенціал є фактично нереалізованим. По-четверте, сільськогосподарська галузь знаходиться у критичному стані упродовж усього часу незалежності держави. Це, насамперед, пов'язано з тим, що для стабільного розвитку часто бракує коштів, а тому проблема організації фінансів сільгоспвиробників дуже важлива, надто при намаганні України інтегруватися до Європейського Союзу.

Дослідження проблеми фінансів сільськогосподарських підприємств — на сьогодні досить складна справа. Це пов'язано як зі зміною організаційно-правових форм в аграрному секторі, так і з особливостями сільськогосподарського ви-

робництва. Однак, насамперед, треба зупинитися на теоретичних засадах фінансів сільгосп підприємств, з'ясувавши їхню сутність, особливості, принципи організації та функції. З огляду на це, варто зазначити, що на рівні категорій майже не проводиться розмежування між фінансами сільськогосподарських підприємств зокрема та підприємств загалом. Так, Лішанський М.Л. зазначає, що "фінанси сільського господарства — це об'єктивно діючі грошові економічні відносини, пов'язані з розподілом та перерозподілом сукупного суспільного продукту й національного доходу, створенням централізованих та децентралізованих грошових фондів для розвитку аграрного сектору з метою отримання прибутку" [1, с. 8]. Фактично тотожними є визначення фінансів підприємств усіх галузей народного господарства, які подаються вітчизняними вченими, а саме: "фінанси підприємств як складова частина фінансової системи функціонують у сфері суспільного виробництва, де створюється національний дохід — основне джерело фінансових ресурсів. Охоплюють широке коло грошових відносин, пов'язаних з формуванням і використанням капіталу, доходів, грошових фондів, фінансових ресурсів в процесі їхнього кругообігу й виражених у вигляді різних грошових потоків певного господарюючого суб'єкта" [5, с. 5]. Таким чином, можна зазначити, що для з'ясування сутності фінансів сільськогосподарських підприємств треба насамперед визначитися з категорією фінансів підприємств.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної фінансової літератури дав змогу виокремити три основні напрями щодо з'ясування сутності та змісту такої категорії, як фінанси підприємств. Відповідно до

першого і найпоширенішого напрямку під фінансами підприємств розуміють систему грошових відносин, що виникають у процесі розподілу й перерозподілу виручки та прибутку господарюючого суб'єкта з приводу утворення, розподілу й використання доходів і фінансових ресурсів [4, с. 4; 5, с. 8].

Другий напрям характерний для західної наукової думки, прагматичної в галузі фінансів. Там увага приділяється не змісту чи функціям фінансів підприємств, а таким питанням, як фінансове планування, фінансове забезпечення, аналіз фінансової звітності з метою виявлення проблемних ситуацій на підприємстві тощо. Відповідно й фінанси підприємств визначають як застосування різних прийомів та методів для досягнення максимального достатку фірми, який можна виміряти, наприклад, вартістю фінансового капіталу і, насамперед, акцій. Ми погоджуємося з тим, що фінанси підприємств, справді, є прикладною наукою. Однак дане визначення має суттєву ваду, яка полягає у тому, що не визначено об'єкт, на котрий мають бути спрямовані прийоми та методи для досягнення достатку фірми. Крім того, є очевидним, що наведене вище визначення притаманне фінансовому менеджменту, а не, власне, фінансам підприємств.

Третій напрям щодо визначення сутності фінансів підприємств на сьогодні майже не використовується, хоча, на наш погляд, є найадекватнішим ринковим відношенням, які формуються в Україні. Фактично цей напрям можна вважати синтезом двох попередніх і відповідно до цього фінанси підприємств можна визначити як систему грошових відносин, пов'язаних з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів господарюючого суб'єкта з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту. На жаль, не можна назвати визначних представників даного напрямку, хоча деякі аспекти даного визначення наводилися такими вітчизняними вченими, як Василик О.Д., Суторміна В.М., Бідзюра І.П. та інші.

Водночас треба зауважити, що роботі сільськогосподарських підприємств притаманні певні особливості, пов'язані зі специфікою сільського господарства і є характерними для фінансів сільгоспвиробників багатьох країн. Але хотілося б зосередитися на дослідженні особливостей, які характерні для фінансів сільськогосподарських підприємств пореформеної економіки України, які зумовлені певними чинниками. Це, зокрема:

— зміна організаційно-правової форми сільськогосподарських підприємств. Повністю припинили існування колективні сільськогосподарські підприємства, на основі яких виникли, насамперед, господарські товариства, сільськогосподарські кооперативи, приватно-орендні підприємства, фермерські господарства, а також інші

сільськогосподарські формування. З огляду на це, відбувається й докорінна зміна системи організації фінансів на сільськогосподарських підприємствах;

— руйнування або ж і повне знищення ресурсної бази вітчизняних сільськогосподарських підприємств призводить до залежності і передусім фінансової від інших господарюючих суб'єктів, що, в свою чергу, не може не позначитися на фінансах сільгоспвиробників;

— специфіка кредитування сільгоспвиробників зумовлена тим, що на сьогодні сільськогосподарська галузь є переважно збитковою і дуже ризиковою;

— кредитування сільського господарства є дуже гострою проблемою, вона посилюється й тому, що земля на сьогодні майже не використовується як застава, а іншого ціннішого забезпечення сільгоспвиробники надати просто не в змозі, оскільки навіть майбутній врожай не може конкурувати з землею. Крім того, застава у вигляді майбутнього врожаю потребує, по-перше, страхування, що означає додаткові витрати для сільськогосподарських виробників. По-друге, оцінка врожаю здійснюється за біржовими цінами, які здебільшого нижчі від собівартості;

— невваженість дій держави щодо сільського господарства, які полягають у тому, що на сьогодні нарікається на те, що пільговий режим оподаткування сільгоспвиробників не виправдовує себе, через що держава недоотримує значну частину бюджетних коштів. На нашу думку, з боку держави варто було б запровадити регулювання цін на сільськогосподарську продукцію. Ця практика досить активно використовується в країнах з ринковою економікою, де встановлюються мінімальні ціни на продукцію сільськогосподарських підприємств.

Розглянувши сутність та особливості фінансів сільськогосподарських підприємств зупинимося на розгляді таких важливих питань, як принципи організації та функції фінансів сільгоспвиробників, які конкретизують зміст цієї категорії. Так, основними принципами організації фінансів сільськогосподарських підприємств є:

— централізація фінансових ресурсів як передумова їхньої маневреності, що дає також змогу здійснювати жорсткий контроль над джерелами формування та напрямками використання фінансових ресурсів;

— раціональне фінансове планування, яке фактично є основою організації фінансів господарюючого суб'єкта. Основою фінансового планування є аналіз як зовнішнього (фінансові, товарні ринки тощо), так і внутрішнього середовища сільгоспвиробництва, а відтак, ігнорування фінансового планування в ринкових умовах є неприпустимим з точки зору економічної безпеки бізнесу;

— створення фінансових резервів, які мають забезпечити стабільну діяльність сільськогосподарського виробника в умовах несприятливої ринкової кон'юнктури;

— наявність нормативно-правової бази, яка створює передумови для успішного функціонування економіки, а також для взаємодії між господарюючими суб'єктами.

Не менш важливим з теоретичної точки зору є з'ясування функцій фінансів сільськогосподарських підприємств, оскільки вони конкретизують сутність даної категорії. Варто зазначити, що на сьогодні є декілька підходів щодо визначення як сутності, так і кількості функцій фінансів підприємств. Найпоширенішим на пострадянському просторі є підхід, згідно з яким виокремлюють лише дві функції фінансів підприємств, а саме: розподільчу та контрольну. Сутність розподільчої функції фінансів підприємств, згідно з даними джерелами, полягає у тому, що за допомогою фінансів відбувається послідовний розподіл національного доходу, оскільки перш ніж розпочнеться розподіл на індивідуальне споживання, здійснюється відшкодування витрат, створення резервного фонду, фондів розвитку тощо. Приблизники цього підходу зазначають також, що при розподілі національного доходу важливе значення має навіть не стільки послідовність відокремлення його частин, а дотримання пропорцій на макро- та мікрорівнях економіки. Відповідно роль розподільчої функції фінансів підприємств полягає у тому, що забезпечується оптимальне поєднання інтересів держави, господарюючого суб'єкта та, власне, працівника, а також створюються стимули для ефективного господарювання. Сутність контрольної функції відповідно до цього підходу полягає у тому, що має здійснюватися контроль за розподілом національного доходу. На нашу думку, цей підхід може застосовуватися, однак ми вважаємо, що функції фінансів при цьому витлумачуються у надто широкому розумінні. Насамперед треба зауважити, що розгляд функцій фінансів підприємств здійснюється передусім з макроекономічної, а не з мікроекономічної точки зору, оскільки автори застосовують таку категорію макроекономічного характеру, як національний дохід. Однак жодне підприємство не використовує у практиці зазначену категорію, а відтак, виникає питання щодо її доцільності на мікроекономічному рівні. Відповідно можемо дійти висновку, що дана функція у такому тлумаченні притаманна фінансам загалом. З цієї ж причини контрольна функція фінансів підприємств також потребує узгодження.

Згідно з другим підходом виділяють такі функції фінансів підприємств, як створення грошових доходів і грошових фондів (фінансових ресурсів) та використання грошових доходів і грошових фондів (фінансових ресурсів). Відповідно за пер-

шою своєю функцією фінанси забезпечують підприємства джерелами розвитку, підтримують його фінансову стійкість та захищають інтереси власників, а у другій — розвиток підприємства, трудового колективу, власників. Даний підхід є, на нашу думку, дещо обмеженим, оскільки використанню фінансових ресурсів має передувати розподіл, а в цілому створення, розподіл та використання фінансових ресурсів має контролюватися, тобто фактично втрачена така важлива функція фінансів підприємств, як контрольна. Крім того, функція фінансів підприємств — створення фінансових ресурсів — ще не забезпечує фінансову стійкість підприємства. Це прерогатива, насамперед, контрольної функції, оскільки саме її наявність призвела до появи економічних і, відповідно, фінансових нормативів, які є еталоном при з'ясуванні, чи є підприємство фінансово стійким.

Третій підхід, на нашу думку, найпослідовніший, він полягає у тому, що виділяються дві функції фінансів підприємств: відтворювальна та контрольна [2, с. 138]. В свою чергу, відтворювальною функцією є обслуговування грошовими ресурсами капіталу підприємства в процесі його діяльності на основі фінансування й використання грошових доходів та нагромаджень, а контрольною — здійснення фінансового контролю за виробничо-фінансовою діяльністю підприємства.

Здійснений аналіз функцій підприємств дозволяє нам визначити функції фінансів сільськогосподарських підприємств у відповідності до категоріального апарату, прийнятого нами за основу. Пропонуємо виокремлювати дві основні функції — відтворювальну та контрольну. Відтворювальною функцією фінансів сільськогосподарських підприємств пропонуємо називати процес забезпечення фінансовими ресурсами комерційної діяльності, тобто їхнє створення, розподіл та використання. Контрольна ж функція фінансів полягає у здійсненні жорсткого контролю на всіх етапах руху фінансових ресурсів: від формування до їхнього використання.

З'ясування економічної природи фінансів сільгоспідприємств, їхніх принципів та функцій дає змогу зосередитися на особливостях фінансів окремих організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств, і, насамперед, формуванні власного капіталу. Розгляд проблеми формування власного капіталу розпочнемо з господарських товариств, якими є підприємства, установи й організації, створені на засадах складання угоди юридичними особами та громадянами за допомогою об'єднання їхнього майна та здійснення підприємницької діяльності з метою одержання прибутку. Це акціонерні товариства, товариства з обмеженою й додатковою відповідальністю, повні та командитні товариства [3].

Власний капітал господарських товариств

формується за рахунок внесків учасників і засновників, якими можуть бути будинки, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності, цінні папери, права користування землею, водою й іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (в тому числі на інтелектуальну власність), грошові кошти, у тому числі в іноземній валюті. Внесок кожного учасника та засновника оцінюється у гривнях та становить частку у статутному фонді, відповідно до якої можна здійснювати управління товариством. Забороняється використовувати для формування статутного фонду бюджетні кошти, а також кошти, одержані в кредит та під заставу відповідно до Закону "Про господарські товариства". Статутний фонд акціонерного товариства не може бути менше суми, еквівалентної 1250 мінімальним заробітним платам, а товариства з обмеженою відповідальністю — 100 мінімальним заробітним платам, згідно зі ставкою мінімальної заробітної плати, чинної на момент створення товариства.

У товариствах створюється резервний (страховий) фонд у розмірі, встановленому установчими документами, але не менше 25% від статутного фонду, а також інші фонди, передбачені законодавством України або установчими документами товариства. Розмір щорічних відрахувань до резервного (страхового) фонду передбачається установчими документами, але не може бути меншим 5% від суми чистого прибутку.

Прибуток товариства утворюється з надходжень від господарської діяльності після покриття матеріальних та прирівняних до них витрат і витрат на оплату праці. З балансового прибутку товариства сплачуються проценти за кредитами банків та за облігаціями, а також вносяться передбачені законодавством України податки та інші платежі до бюджету. Чистий прибуток, одержаний після зазначених розрахунків, залишається у повному розпорядженні товариства, яке, відповідно до установчих документів, визначає напрями його використання. Чистий прибуток, у свою чергу, використовується для формування фондів товариства, а також розподіляється серед учасників та засновників відповідно до їхніх вкладів.

Таким чином можна зазначити, що власний капітал господарських товариств утворюється двома шляхами: внесенням власниками підприємства грошей та інших активів; по-друге, накопиченням суми доходу, що залишається на підприємстві. Сума власного капіталу може збільшуватися за допомогою конвертування зобов'язань підприємства у акції, а також іншими способами (дооцінка необоротних активів, дарчий капітал) [4, с. 121 — 123].

За формами власний капітал також можна поділити на дві категорії: по-перше, інвестований

капітал (сума простих та привілейованих акцій за їхньою номінальною вартістю, а також додатково вкладений капітал); по-друге, нерозподілений прибуток (частина чистого прибутку, що не була розподілена між учасниками та засновниками і є реінвестованою у підприємство). За рівнем відповідальності власний капітал господарських товариств поділяється також відповідно до нових вимог фінансової звітності, на статутний, сума якого визначається установчими документами й підлягає обов'язковій реєстрації у державному реєстрі господарюючих одиниць, та додатковий (додатково вкладений капітал, резервний капітал та нерозподілений прибуток).

Формування власного капіталу сільськогосподарськими виробничими кооперативами відбувається з певною специфікою. Насамперед, згідно з Законом "Про сільськогосподарські кооперативи", сільгоспвиробничим кооперативом є юридична особа, утворена шляхом об'єднання фізичних осіб — сільгосптоваровиробників, для спільного виробництва продукції сільського, рибного і лісового господарства на засадах обов'язкової трудової участі у процесі виробництва. Член кооперативу має зробити вступний і пайовий внески в розмірах, визначених статутом кооперативу (як правило, розміри внесків до кооперативу встановлюються в рівних частинах і/або пропорційно очікуваній участі члена кооперативу в його господарській діяльності). Вступний внесок здійснюється в грошовій формі понад пай для організаційного забезпечення його діяльності, який зараховується в неподільний фонд і у разі виходу з кооперативу не повертається. В свою чергу, пай є майновим внеском у створення та розвиток кооперативу, який здійснюється шляхом передачі кооперативу майна, в т.ч. грошей, майнових прав, а також земельної ділянки. Кооператив також має формувати фонди, які визначено законодавством та статутом.

Дохід кооперативу є надходженням від господарської діяльності після покриття матеріальних і прирівняних до них витрат та витрат на оплату праці найманого персоналу. Відповідно нарахування і виплата часток доходу на паї здійснюється за підсумками фінансового року з доходу, що залишається у розпорядженні кооперативу з урахуванням необхідності формування фондів для його розвитку. Статутом кооперативу може бути передбачено різний відсоток часток доходу на паї для членів і асоційованих членів кооперативу. Крім того, загальні збори кооперативу вирішують, в якому вигляді буде здійснюватися виплата часток доходу на паї (гроші, товари, цінні папери, збільшення паю).

Формування власного капіталу фермерських господарств має свою специфіку, оскільки держава не встановлює обмежень щодо розміру власного капіталу (формується на основі паю та влас-

них грошових заощаджень селянина), а також фондів, які мають створювати фермери. Крім того, згідно з Законом "Про селянське (фермерське) господарство" держава створює пільгові умови для кредитування, оподаткування, страхування, матеріально-технічного постачання на період трирічного становлення селянського (фермерського) господарства.

Підтримка держави полягає також у тому, що в період становлення фермерського господарства на неосвоєній території, де немає об'єктів виробничого й невиробничого призначення, держава надає йому допомогу за рахунок державних централізованих капітальних вкладень, місцевих бюджетів на будівництво під'їзних доріг, електро- й радіотелефонних мереж, газо- й водопостачальних систем, а у трудонедостатніх сільських населених пунктах — також на спорудження житла й господарських будівель. Фермери мають змогу користуватися коштами Українського державного фонду підтримки фермерських господарств, які спрямовуються на розробку проектів відведення земельних ділянок, відшкодування частини витрат, пов'язаних зі сплатою відсотків за користування кредитами банків тощо.

Дохід, отриманий фермером, після покриття всіх витрат спрямовується на оплату бюджетних платежів. Водночас новостворені фермерські господарства звільняються від плати за землю протягом трьох років (п'яти років, якщо трудонедостатній регіон) з часу передачі земельної ділянки у їхню власність або надання у користування, а також інших податків. Однак після зазначеного терміну оподаткування здійснюється у порядку, встановленому законодавством для сільгосп підприємств.

Розглянувши особливості формування власного капіталу й розподілу доходів сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм, можна дійти висновку, що кожна форма має як позитивні, так і негативні ознаки. Так, сільськогосподарські виробничі кооперативи є, на наш погляд, дуже демократичними як у створенні власного капіталу, так і в розподілі доходів. Позитивні ознаки полягають у тому, що внески до статутного фонду здійснюються або ж у рівних частинах, або залежно від обсягу планованої діяльності в кооперативі. Відповідно доходи розподіляються залежно від отриманих фінансових результатів, особистої участі у створенні кінцевого продукту та внесеної частки членом кооперативу. Саме те, що член кооперативу повинен обов'язково там працювати, і є запорукою його зацікавленості в отриманні позитивного кінцевого результату. Вади кооперативу, насамперед, з точки зору формування власного капіталу, полягають у тому, що обмеженість членів кооперативу призводить до труднощів з нагро-

мадженням достатніх грошових коштів на початку його створення.

Відповідно, якщо сільгоспвиробник утворений у формі господарського товариства, виникає зворотна ситуація. Саме така організаційно-правова форма господарювання дає змогу досить легко вирішити питання щодо нагромадження у статутному фонді достатніх для організації виробництва грошових коштів. Однак вада полягає й у тому, що акціонери, учасники не зобов'язані безпосередньо працювати у сільськогосподарській галузі, а відтак, можуть виникнути проблеми з розподілом прибутку (відома дилема: дивіденди чи нарощення власного капіталу).

ВИСНОВКИ

Таким чином, нами було з'ясовано сутність фінансів сільгосп підприємств як системи грошових відносин, пов'язаних з формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів сільгосп підприємств з метою отримання прибутку. Визначено їхні як традиційні особливості (основний фактор виробництва — земля, а тому існує таке поняття, як диференціальна рента; залежність від природного середовища; самовідтворення; сезонність; тривалий виробничий цикл), так і ті, що виявилися в трансформаційний період (зміна організаційно-правових форм господарювання; руйнування ресурсної бази; специфіка банківського кредитування; невиваженість і непослідовність дій держави щодо сільгоспвиробників). Сформульовано принципи (централізація фінансових ресурсів; раціональне фінансове планування; створення фінансових резервів; наявність не суперечливої нормативно-правової бази) та функції (відтворювальна, контрольна) фінансів сільгосп підприємств. З'ясовано особливості формування власного капіталу та розподілу доходів сільгосп підприємств різних організаційно-правових форм господарювання.

Література:

1. Лішанский М.А., Маслова И.Б. Финансы в сельском хозяйстве: учебное пособие для вузов. — М.: Финансы, ЮНИТИ, 1999. — 430 с.
 2. Основи підприємницької діяльності та агробізнесу: навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей вищих аграрних закладів освіти / Бідзюра І.П., Збарський В.К., Ільчук М.М. — К., 2001. — 320 с.
 3. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 р. № 1576 // Відомості Верховної Ради. — 1991. — № 49. — Ст. 682.
 4. Слав'юк Р.А. Финанси підприємств: навчальний посібник. — Київ: ЦУЛ, 2002. — 460 с.
 5. Финанси підприємств: Навчальний посібник: Курс лекцій / За ред. д.е.н., проф. Г.Г. Кірейцева. — К.: ЦУЛ, 2002. — 268 с.
- Стаття надійшла до редакції 13.10.2011 р.*